

УДК 94(497.11)“1912/1913”:821.163.41-6

821.163.41-6:929 Миљковић Г.

355.48(497.11)“1912/1913”:930.25

doi 10.46793/LZ-LXVII.223A

ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

Примљен: 7. 04. 2026.

Прихваћен: 12. 07. 2026.

Доц. др Маја Антић*

Филозофски факултет Универзитета

у Источном Сарајеву, Катедра за историју

Др Бојан Панић**

Научни сарадник,

Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић

ПИСМА ГВОЗДЕНА МИЉКОВИЋА ИЗ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА

Апстракт: Рад садржи опис активности Шумадијске дивизије у оквиру Треће армије током Првог балканског рата, са посебним нагласком на сукобе у приморју. Главнина рада јесу писма Гвоздена Миљковића, наредника 2 чета, 2 батаљона, 19. пешадијског пука. Његов опис ратовања, али и нових места која је посетио, уз истицање српске традиције и историје је од велике важности за употпуњавање нашег знања о страдању и јуначкој борби српског народа са почетка 20. века. Улога обичног човека у рату, његово виђење и опис догађаја су драгоцен историјски извор, који ће бити на корист не само истраживачима и историчарима, него свима којима су слободарске идеје највиши идеал.

Кључне речи: Гвозден Миљковић, Димитрије Миљковић, Први балкански рат, приморје, Стара Србија, Шумадијска дивизија.

*

Први балкански рат је почео са идејом ослобођења балканских народа од вишевековне турске власти. Склапање савеза између Србије, Бугарске, Црне Горе и Грчке почетком 1912. означило је корак ближе реализацији тежње ових народа за ослобођење и почетак конкретних акција које су довеле до дуго очекиване слободе.¹

Војна организација војске Краљевине Србије постављена је за време краља Милана Обреновића након укидања народне и стајаће војске и

* lakovic.maja@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6949-3724>

** bojanscp@gmail.com

¹ Дејан Д. Антић, „Први балкански рат у мемоарским записима др Ивана Суботића – историографски приступ“, *Philologia Mediana*, год. XVII, бр. 17, Ниш 2025, 62; Дејан Антић, „Балкански ратови 1912/1913. године кроз призму српско - бугарских односа“, *Зборник радова: Историографија и савремено друштво, Наука и савремени Универзитет 3*, Ниш 2014, 31.

образовања сталног војног кадра. Војни обвезници су подељени у три позива: I позив (од 21 до 32 године), II позив (од 32 до 38 године) и III позив (од 38 до 45 година). Последњу одбрану су сачињавали људи од 18 до 21 године и од 45 до 60 година старости. Краљевина Србија је била подељена на пет дивизијских области: Моравску (са штабом у Нишу), Дринску (Ваљево), Дунавску (Београд), Шумадијску (Крагујевац) и Тимочку (Зајечар). Шумадијску дивизијску обаласт чинили су: Чачанска, Крушевачка и Крагујевачка окружна команда и свака од њих је давала по два пука пешадије у ратним условима и то по један пук првог и један пук другог позива. У Крагујевцу је било седиште XIX пука.²

На почетку Првог балканског рата Шумадијска дивизија II позива имала је задатак да преко Новог Пазара и Косовске Митровице продре у Метохију штитећи бок и позадину Треће армије. Мобилизација Шумадијске дивизије I и II позива извршена је у Крагујевцу.³ Шумадијска дивизија I позива била је део Треће армије којом је командовао генерал Божић Јанковић и била је концентрисана у реону Топлице и Мердара. Ибарска војска под командом генерала Михаила Живковића у свом саставу је имала Шумадијску дивизију II позива и она је била концентрисана у реону Рашке.⁴ Снаге Шумадијске дивизије I позива бројале су 28.550 војника, 36 топова и 20 митраљеза, док је II позив бројао 16.710 војника, 12 топова и 14 митраљеза.⁵ Трећа армија водила је на почетку рата исцрпљујуће борбе на граничном фронту и успела да натера непријатеља на повлачење чиме је био отворен пут српским снагама према Приштини.⁶ Покрети трупа Треће армије ка Приштини отпочели су 21. октобра 1912. године. Шумадијска дивизија I позива наступала је правцем Подујево-Тенеш дол-Приштина. Трећа армија ослобађа Приштину 22. октобра без већих напора.⁷ Шумадијска дивизија I позива кретала се левом колоном у правцу према Куманову где се и спојила са снагама Прве армије 28. октобра.⁸ Након ових операција Врховна команда наређује Трећој армији да уз садејство Ибарске војске

² Борислав Ратковић, Митар Ђуришић, Саво Скоко, *Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912–1913*, Београд 1972, 34; Драган Драшковић и др., *Шумадијска дивизија 1914–1918*, Краљево – Крагујевац, 2014, 13–14.

³ Б. Ратковић, н. д., 41.

⁴ Исто, 45.

⁵ Бранко Перовић и др., *Први балкански рат 1912–1913*, операције српске војске, прва књига, Београд 1959, 874, 879.

⁶ Б. Ратковић, н. д., 59.

⁷ *Илустрована ратна кроника*, свеска 9, Нови Сад, 13(26) децембар 1912, 70; Б. Ратковић, н. д., 61–62.

⁸ Б. Ратковић, н. д., 84–85; Милић Милићевић, *Рат за море, дејства српских трупа у северној Албанији и на приморју од 23. октобра 1912. до 30. априла 1913. године*, Београд 2011, 42–45.

овлада Метохијом, а затим кроз данашњу северну Албанију изађе на Јадранско море.⁹ Шумадијска дивизија I позива 3. новембра 1912. улази у Призрен, након петодевног марша из Скопља. Дуги марш је довео до смањења броја коња, исцрпљености војника који су били развучени на великом простору.¹⁰ Шумадијско-албански одред формиран је од најбољих батаљона Шумадијске дивизије I позива. Имао је око 6.500 људи, четири брдска топа, осам митраљеза, један ексадрон коњице. За команданта одреда постављен је потпуковник Димитрије Булић. У поход се кренуло 9. новембра 1912, али због лоших услова и непроходних путева Шумадијски одред је за 12 дана прешао 135 километара. Осамнаестог новембра кренуле су борбе за ослобађање Љеша и до краја дана српске снаге успеле да натерају непријатељске јединице на предају. Турски одреди су имали 18 погинулих и 50 рањених, док су српске трупе заробиле 49 официра и око 100 војника, а исто толико заробиле су и црногорске снаге. Српске трупе су имале 8 погинулих и 14 рањених. Заузимањем Љеша и Медове завршено је одсецање Скадра од његовог залеђа, чиме је онемогућено његово даље снабдевање и попуна. Шумадијски одред добија задатак да контролише средњоалбанско приморје и са штабом у Драчу под својом контролом има Тирану, Кавају и Фијеру. И поред великог броја изнурених и болесних војника Шумадијски одред је успео да за само четири дана заузме Кроју, Тирану и Драч. У наредна два месеца трупе Шумадијске дивизије нису имале неке значајније активности. Почетком децембра 1912. командант приморских трупа које су обједињене постао је пуковник Дамјан Поповић.¹¹ У наредном периоду снаге Шумадијске дивизије I позива ратују у области Љуме, где је посебно послат XIX пук, који је успео да угуши побуну Албанаца у Љуми и Задримљу. Током марта 1913. јединице Треће армије су спречиле устанак Дукађина, док су у априлу кренуле у повлачење до Солуна услед притисака Аустро-Угарске и Италије, а одатле је железницом војска превезена до Скопља (делови Шумадијске дивизије I позива). Тамо је током јуна прешао и штаб Треће армије због заоштравања односа са Бугарима.¹²

Припадник XIX пешадијског пука био је и Гвозден Миљковић, наредник. Према подацима са надгробног споменика рођен је 1883, а погинуо 10.3.1913. године код Криве Паланке. У рату је имао чин наредника II чете

⁹ Б. Ратковић, *н. д.*, 87.

¹⁰ Милутин Д. Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење, српско-турски рат 1912. године*, трећа књига, Београд 1931, 186; Б. Ратковић, *н. д.*, 127.

¹¹ М. Д. Лазаревић, *н. д.*, 186–187; Б. Ратковић, *н. д.*, 131–135; М. Милићевић, *н. д.*, 46–48; 125; 133.

¹² М. Д. Лазаревић, *н. д.*, 200; Б. Ратковић, *н. д.*, 129.

II батаљона 19. пешадијског пука Шумадијске дивизије.¹³ Забуну изазива једна фотографија која се налази у породичном власништу и на којој се налази наредник Гвозден Миљковић у војној униформи. Око фотографије исписан је текст на ком је означено Љеш 1912. и опис учешћа Гвоздена Миљковића у Балканским ратовима, побуни Албанаца, рату са Бугарима и Аустријанцима. Наводи се да је рођен у селу Планиници, Трстеничком срезу, да је био учесник Црне руке и да је отишао у Америку. У породичној традицији нема потврде ове приче, која изазива доста контроверзи, зато што на надгробном споменику стоји да је погинуо у марту 1913. и немогуће да је учествовао у сукобу са Аустријанцима и да је избегао за Америку и да је био припадник Црне руке. Највероватније је текст накнадно дописан и због тога се поткрала нека грешка.

У породичној архиви чувају се четири писма која објављујемо уз договор и сагласност потомака Гвоздена Миљковића. Три писма су насловљена на Гвозденовог брата Димитрија, Дишу, а четврто на његовог другог брата Мијаила Миљковића. Гвозденов брат Димитрије, Диша, ком пише у овим сачуваним писмима је према подацима са надгробног споменика рођен 1868, а преминуо 1943. године. Наведено је и да је био носилац Албанске споменице.

У писмима је дат опис борби које су вођене, посебно на приморју, важних догађаја из историје српског народа током ослобођења Старе Србије, лепи описи природе, мора, уз повезивање са традицијом, епском песмом и историјом која се често преплиће са легендама и митовима, којима је српски народ веома богат. Текст садржи и жал једног војника за кућом и породицом, али и описе страха ратовања и страдања.

Писма се објављују без већих измена, које су већином представљене у заградама и односе се на додавање словних знакова. Измене се односе и на по неко велико слово и интерпункцијске знаке, који су додати ради лакшег читања и разумевања текста. Датуми у писмима дати су по старом календару, док су у уводном делу тексту датуми по новом календару.

Писма Гвоздена Миљковића

Прво писмо

6. децембар 1912. године – Драч

Писмо за свију нас. Дружевно

Драги брате Димитрије Миљковићу, данас 6. децембра 1912. године једва из моји службених послова добили се вароши и поште да вам се

¹³ На почетку рата XIX пешадијски пук је бројао 66 официра и административних службеника, 537 подофицира и каплара, 4231 војника, 447 коња, 24 волова и 4 митраљеза и гледајући појединачно бројао је највише војника и старешина у оквиру Шумадијске дивизије I позива. Б. Перовић, *н. д.*, 874.

јавим да сам хвала Богу жив и здрав. Превелика ми је жеља чути за тебе Дишо и за оца и мајку и сву осталу моју фамилију, Мијаила, Миленка и све да ми беше да се још једаред са вама видим и поразговарам, као да би се поново родио. Драги мој брате Дишо, тешко сам ти пропатио мука преко ових кршних турских и албанских земаља и глад и жеђ под мојим шаторским крилом, претрпео и мраз и снег и кишу. Путовање дању, ратуј ноћу у престражу и сад не могу да вам кажем. Данас се ја и мој баталијон (батаљон) II- ги, 19. пука који је служио као дивизијска претходница подигнемо заставу и (разапнемо) шаторе на обали сињег Јадранског мора, које ветар вије, час уз море, час низ море, а наши војници под заставом седе. Добисмо многе земље, многа морска пристаништа. Али је тешко умирит бунтовнике и турске зулумћаре. Новац немам већ од које време, ако имаш мало ти, мало тата, Милева, сви се постарајте те ми пошаљите барем 50 динара и то на депешу, а не на упутницу и то одмах док се ми налазимо у варош Драч на морском пристаништу.

Ово писмо прочитај молим вас Дишо и Михаилу Ђуђевићу, којему се јављају његови мили оба сина Богића и Томе. Они су здраво и живо и желе великом жељом чути за здравље оца Михаила и мајке њихове, браћа, сестара.

друга страна

И све њихове укућана трошка немају већ од које време. М(н)ого је тешко ко у рату пара нема. Моли се Богић и Тома свом оцу да им пошаље 30 динара. Не жали труда ни пара постара се како знаш, продај шта знаш. Ако мислиш кад поитај сад. Ово је и последње време кад сињег мора без ситне аспре.¹⁴ Богић Ђурђевић и Тома оба жива и здрава. Не залажи труда ни пара.

Дишо, прочитај Радисаву Ристићу ово му се поздравља Милутин Ристић. Он је здраво и живо. Жели чути за његове укућане и он новац нема. Да му Радисав барем пошаље сад јел никад не жали. Не жали труда, не жали пара. Драги Радисаве, отац, мајко, сестре и сви који сте моји пошаљ(и)те на депешу 25 динара.

Дишо, ово и то учини и прочитај Милентију Илићу да је Милош здраво и живо да му пошаље 20 динара на депешу и Симијону Јовановићу за Милана његовог сина жив је и здрав, новац нема и тражи 20 динара на депешу и Благоје Спасојевић за његовог Александра 20 динара. Сви споменути у овом писму војници здраво смо и живо и вама желимо здравље. Писмо сви плаћамо заједно. Атреса за нас свију служи овако. Војницима II чете

¹⁴Аспре (акче) – турски ковани новац. Видети: Глиша Елезовић, „Тарапана (DARB-HANE) у Новом Брду. Турске акче (аспре) коване у ковници Новог Брда”, *Историјски часопис 2 (1949–1950)*, Београд 1951, 115–126.

II батаљона 19. пука у Драчи Арбанији на Јадранском мору. С поздравом. Гвозден Миљковић, наредник и остали другови. Не жалите труда.

Друго писмо

17. децембар 1912. у Драчу

Драги брате Дишо, данас доби(х) прилику да вас опет упитам за ваше здравље. Јесте ли ви здраво и добро и тата и мајка Милева, Гвоздена, Михаило, Миленко, Љубинка и сви остали наши, брат Таса, Душан и сви уопште нашег рода и добри пријатеља Тасе Васиљевића, Јеврема писара, Пере писара и кмета села Планинице, желим свима здравља и чича Младена и његове укућане поздрављам и све питам за здравље. Ја сам хвала Богу здраво и живо, које од Бога и вама желим да вас ово моје писмо затече у повољном здрављу. Ја сам вам писао за новац и нисам могао да вам опишем како сам се ја провео у овом рату. У путу и рату и у тешки(м) шестодневни борбених дана на малом Косову¹⁵ претрпео сам доста неописаних ситних брзометних зрнади који су ми сваког тренутка колико ћеш трепнути оком претили о животу. Сваког минута и часа гледао сам када ће моје снажно тело љоснут о земљу според мојих изгинулих редова. Гранате лете и српске и турске преко нас. Обе војске као вране црне птице. Трипут јуриш на дан изв(р)шисмо наш један II баталијон славног 19. пука. Одбисмо један пук турске љуте коњице и заробисмо им и шаторе и сву њину опрему. Само они однијете главе што нас фино кучке преварише те бео барјак на дрво у пољу попеше. Ми мислимо дал то нису наши коњи и коњаници те у том ватру прекидосмо и они нам кучке утекоше, а ми после други правац променисмо. Од патрола извешће добисмо да се турске главне трупе на положај развиле са пушкама и са топовима два табора регуларне војске, три табора љути Арнаута све на (нејасно- РИСАО) шанац ископали, само чека да пушку опали с десна бока нашег батаљона. Турски комит шуму је посео да нас бију са обадве стране. За комите ми ни знали нисмо, кад се (пресавијен папир) припуцаше пушке са обе стране (савијен папир) љутије куршума стаде пуцањ наше митраљеза стаде пуцањ брзометни топова, стаде вика наши(х) старешина. Командант с нама равно иде, куршуми га са лишћем покрива око чизме земљу прекопава. Само виче напред војско моја, а у лицу мења му се боја. Када брзу палбу отвори(с)мо са пушкама и са топовима, митраљези шију ко машине. Стаде вика нашег команданта, напред војско, напред снаго моја, ура, ура, ура и сва војска ура, ура и на шанац турски изтрчасмо. Крвав шанац турски задобисмо и у шанцу

¹⁵ Простор малог Косова обухватао је долину реке Лаб. Косовка Ристић, *Мало Косово, Антропогеографска студија*, Приштина 1971, 11–14; Владимир Стојанчевић, *Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876-1878*, Београд 1998, 81.

турске мртве главе које ките шанац с обе стране. Погубили капе и појасе побацали и торбе и ранце. Трипут за дан јуриш извршисмо и три турски шанца задобисмо.¹⁶

Са(д) и већ ноћ дође, а Скадру српска војска прође. А од некуд командант дивизије¹⁷ дознао однекуд нашу тешку битку и погибију и ми стадосмо у водне колоне, а командант по(мо)зив ни Бог јунаци. Јесте се много уплашили, јесте много и гладни, уморни и жедни? Ви сте јунаци II батаљона за ови петнаес(т) дана отворили пута целој дивизији, целом српству. Низ седу браду и бркове сузе ко дродунске??? и даде нам три дана одмора. Одатле смо се још много мучили. Прошли на велико Косово, Приштина, Гњилане, Куманово, Скопље, Качаник, Веризовићи, Призрен, из Призрена на Арбанију где су тешке муке помучене глађу и уморношћу. По 5 динара плаћано је једно колаче пројина леба, а једно мало пабирче ништа по 1 грош, још не могу да вам опишем. После смо дошли у Љеш и на Љешу јаку борбу водили 4-5 сати и готово заробисмо 40 официра турски и војника 800 на Санђовању па одатле ударисмо низ море.¹⁸ Наиђемо на 4 батаљона турске војске који су бегали. Па их срела река Љума и заробисмо их. Све па одатле дођемо у Кроју, Тиране, Драч и ту смо се сад зауставили.

друга страна

На морској обали града Драча падају благе кише. Топло сваког дана, снег никад не пада. Сад овамо расту усеви лук, купус, салата, пиринач и многи други усеви морски. Даље има родни дрвета, смокве, лим(у)нови, поморанце, маслинке, од маслинке печу зејтин, Нумера I-ва и II- га, III-ћа, па од да испече ракију, као нар, ту роди памук, шта ти ово свету нема. Пасуљ три и по гроша, ока сланина сирова 4 динара кило, мас(т) 5 динара, јаје 20 пара, ћурки има од 7 па до 10 динара, пиринач 3 гроша, шећер 3 и

¹⁶ Наставак писма је изгледео или писан другачијим мастилом, светлијим, али се види већина речи.

¹⁷ Командант Шумадијске дивизије I позива био је пуковник Ђорђе Михајловић. Командант Шумадијско-албанског одреда био је потпуковник Димитрије Булић, док је начленик штаба био генералштабни мајор Радивоје Филиповић. Димитрије Булић је војну каријеру започео 1874, да би током српско-турског рата 1876. био унапређен у чин потпоручника и послат на фронт. Након рата остао је при војсци, а школовање није наставио. Поручник постаје 1882. и након тога напредује у каријери да би чин потпуковника стекао 1901. године. Током трајање војне операције запоседања приморја 1913. добија чин пуковника. Б. Перовић, *н. д.*, 420; М. Милићевић, *н. д.*, 51–52.

¹⁸ Током борби за Љеш 18. новембра 1912. српска војска је имала 8 мртвих и 14 рањених, док су турске снаге имале између 14 и 18 погинулих и око 50 рањених, док је у српско заробљеништво допало 43 официра, 103 подофицира и 854 редова. М. Милићевић, *н. д.*, 75–79.

по гроша. Чудо на свету видео сам рибу у мору као кад се неки грм увати у воду. Јагуље само снувају као љуте гује, има великих и мањих. Једна јагуља вреди _____?¹⁹. Стока код њи пасе траву и пије ону воду. Море је толико слано као кад добро посолиш јело. Овамо горе биволе и магариће и коње с колима нико не ради, већа само носе на коња и магарадима. Море је непрегледно, природа, сунце изгрева од Србије и залази у море у воду. Само се спусти полако. Лађе има и српске које су Срби већ купили те сад преносе заробљено оружје, муницију, гвожђе, магацини турски, _____?²⁰, одела и кожных материјала. Ја кад погледнем тамо ка вама ка Србије па помислим десам сад, а где сте ви Дишло пуне ми очи крупних суза. Често се и саном са вама састављам, па кад се пробудим мене _____?²¹.

трећа страна

Када ћемо се пуштати не знам.

Читај Дишо новине, нађи новину како је други батаљон велику захвалу добио од краља. Много на(м) се целом другом батаљону јавио депешом. Краљ у депеши вели море очи са мог високог двора пружам моје погледе на Драч, на војнике, подофицире и официре II батерије који данас одржава ред у Драчу, потпору, ред и законитост. Још би много да вам причам о многу чему _____?²²ако у ваше руке дође.

17. децембар 1912.
варош Драч
Јадранско море

Примите поздрав од вашег брата
Гвоздена Миљковића из Драча

Што сам год читао то сам сад видео
_____?близу Пећ
Видео сам где је Краљевић Марко
убио Мусу, то се место зове Мусин
гроб²³

Треће писмо

Десно заглавље: Пошаљите ми трошка ако имате, ал ја знам да и ви немате. Бог ће дати па ћемо имати. Примео сам татини 8 динара и 20 Дишини.

¹⁹ Тешко читљиво, прелепљено.

²⁰ Тешко читљиво.

²¹ Тешко читљиво, преклопљени папир.

²² Нејасно шта пише.

²³ Између два светска рата постојали су народни обичаји везани за гроб Мусе Кесеције у Качанику, већином магијски ритуали, а постојао је и хоца, чувар тог гроба, који је примаво скуповене дарове од несрећних људи који су тражили утеху и решење својих проблема. „Време“, 3. мај 1933, број 4067, Београд, 8.

Лево заглавље: штамбиљ и попуњено руком 2 чета 2 батаљон 19. пеш. пука. службено

28. фебуар 1913.

Димитрију Миљковићу у Кроји на поседи кројског града Страхињића бана.²⁴ На јадранским обалама сињег мора. На северу свију европских држава на Балкану овога полуострва. Јуначког српског војника и светлог српског оружја. Који подиже барјак слободе целом српству и отвори очи целом српском народу које бејаху замрачене пет стотина и више година. Данас ми на овој облали стојимо као штит целом српству и нашим јуначким грудима направисмо непомични град: које стоји за углед целог балканских држава _____?²⁵ наше круне и нашег славног српског народа који својом крвљу зали висока брда кршне Арбаније и многа друга знатна места. Плодни долина Старе Србије и непомични новоослобођене градова завити српски војник својим мрачним гробовима. Данас поред ових јуначких гробова вију се зла(т)не заставе нове слободе и побивају златне међе велико славног српства. Његово Величанство краљ гледа са високог дворца како његова јуначка војска напредује на све стране и ограничава њихово малено царство. Где до данас владаху хаге и спахије, а од данас и остављају свој турски народ као и високе своје положаје господства: са огрнутом белом ђенсијом и жалосним сузним очима погледа на Турке са којима је владао, а данас он паде као заробљеник у српске законе; Дубока лула са заклопачом, на дугачком чибуку никад се не гаси. А војник с нож на пушци он му живот спаси.

друга страна

У Кроји и данас постоји тамница Страхињића Бана кројског капетана Кастриотић Ђурђа сина верне љубе краља од Епира; где су они апсили некад Турце, а данас нас истом тамницом која је покривена земљом и каменом Срби су направили вешала те вешају Турце зулумћаре. Имало је дана када су вешали по 20 и више зликоваца. Вешали су на ономе Вину. Гледа отац кад вешају сина, мила сеја свога мила брата, верна љуба свога верна друга. У вези од Кроје западно стоји град Драч, који је озидао силни цар Душан и данас стоје тамнице града Драча Душановог где су до данас апшени Срби. А од данас Турци и Арнаути робују. Где је ладна вода до кољена, а у води змије и акрепи. А северно од Кроје и Драча постоји град

²⁴ Постоји много прича и разноразних теорија о пореклу и уопште о постојању Страхињића Бана. Овде је изгледа присутна она у којој се у ствари ради о зету кнеза Лазара Ђурађу Страцимировићу Балшићу, који је владао крајевима данашње Албаније. Љубомир Ковачевић, *Страхињић Бан*, Прилог ка изучавању српских народних песама, Београд 1889, 16–27;36

²⁵ Нејасно шта пише.

Љеш кога је озидао велико славни Србин, краљ Милутин и истим градом све до данас Турци служили, а из истог града били су нас Турци и убијали су, е вала и ми смо њи много побили и заробили 48 официра турских и 2 табора пешадије и у исто заробљена два табора на реци Маћи²⁶, што је рипило у воду ни броја се не зна. Јужно од Кроје постоји Солун где је црни Арап кулу зидао са 9 тавана, а северно стоји Скадар и Бојана и скадарско пристаниште Санђован где и данас као и остале дана воде се јаке борбе Црне Горе и Приморја бију се ратним флотама на мору. 28. фебруара турска је ратна флота топцинска напала је изненада са по тридесет и више метака на Драч и Санђовани које својим топовима потопила је две лађе. У једној је била храна за српску војску која је имала материјала за неколико милијона динара вредности.

трећа страна

А друга је брате била српска војска цео пук Дринске дивизије I позива и она је потопљена од турски топова и ратне флоте, 3 баталијона су спашена, а један баталијон је пропао. Тога је дана била борба на Скадру 48 сати без престанка.²⁷ Пуцањ српских брзометних топова и турски грдосија проламала је и небо и земља; тога су дана указа(ла) на небу два сунца наспред. Тамо није било сунцу и месецу гледати тај преголеми јад на овом приморском положају. Син је своју прокуну мајку, која га је на свет породила и младога у рат оправила; многе су се мајке у црно завиле, неком сеје, неком верне љубе. Земља је се црна напојила крви. Од тица нигде ништа не бијаше, само црни гарван са нама иђаше. Велики се нагледао јада и врућег се најео меса; не боји се пушка нити топа, а чим јунак падне он му очи копа. Сад ћу да вам кажем да су овамо настале јаке врућине, народа има свакојаког и сваке вере особито у Драчу. Има муслимана, Турака, Арнаута, католика, Арбанаса, Словена, Грка, Немаца, Рвата, Арапа, Талијана.²⁸

²⁶ Трупe српске војске су 23. новембра 1912. биле на обали Маће и у наредних пет дана успеће да запоседну целу средњу Албанију и приморје са градовима Кројом, Тираном и Драчем. М. Милићевић, *н. д.*, 120-121.

²⁷ При искрцавању XVII пука у Сан Ђовани догодио се турски ракетни напад са бојне лађе „Хамидије“ 12. марта 1913. године. Тада су погођена два брода која су превозила храну и остали материјал. Коначна цифра страдалах износила је 135 људи, од чега 77 мртвих, 55 рањених и 3 нестала. Поред тога приметна је и велика материјална штета. Турска посада је током сат времена испалила укупно 142 ракете и након тога напустила Сан Ђовани ди Медуа. Милићевић је назива првом српском битком на мору. М. Д. Лазаревић, *н. д.*, 199-200; М. Милићевић, *н. д.*, 233-237.

²⁸ Арбанаси су словенски назив за данашње Албанце, док је појам Арнаутин турског порекла и имао је шире значење, означавајући припаднике Османског царства који су прешли на ислам. Јован Н. Томић, *О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку*, Београд 1913, 5-17; Драгољуб Секуловић, Љубомир Гиговић, “Стара Србија и Албанци”, *Глобус* бр. 33, Београд 2008, 166.

Сваки народ има свој језик и своју веру. Сваки народ има своје Цигане и они су најчудноватији. Српски Цигани не могу се са њима разговарати. Сви су ови народи налик на српски народ, а прекоморлије су мали људи и личе на мајмуна; а Арапи су окрушаста људи, пуни, а Арапке као наше омалене Српкиње, али су толико црне као фиксоване, зуби бели као бисер. Страшно је у њих погледати кад се један на другог насмеју, као рекао би сад ће да се поједу или да се побију.

четврта страна

Имам још много да вам описујем о биљу, водама, лађама, рибама разне сорте, јагуље, тицама. Од српски тица има косић, грлица, виђали су и кукавицу, пупуњка и врабац морски, бели лабудова, рода, гусака, пловака, паунова, грураца, а има и јаребица, морски јежева и разни други морски, као и планински животиња. У мору има и морски(х) дивљих девојака које покушавају лађу да претуре, итд. Ја сам доста добијао ваши писама, али ме је свако расплакало па стога не могу ни вама да пишем. Жао ми је кад се дубоко за вас замислим, а особито кад именом моје мајке, оца, Дише и свију вас! Овамо су други народи, други језици, друга ношња. Тужно ми је на све куд погледам. Кад замислим да ја нисам видија кров на собом, осим бела платне на шаторима 5 месеци, нити се изу, нит се сана наспава, све на пушки и ноћ и дан. Па кад помислим кад наш командир на коњу газе реке као наша Морава, он напред, а ми сви у воду. Па мог(а)о немого, па после онако мокар у шанцу преноћи на пуној пушки чекају свакога часа своју судбину. Е, вала пропали смо никад ваљати не можемо. Дању ратуј, ноћу копај ров, па у рову натекне се киша, па вода, а ми не смемо ни живи да се јавимо јер само гледамо кад ће плотун да пукне.

Драги Дишо, драги Мијаило, драги отац, драго мајко, Милево, Гвоздена, Милка, Милија, Миленко, Миљојка, Љубинко и сва родбино моја, примите много поздравље и поздравите бата Тасу, Петка, Душана и остала моја цела родбина и Богдана Тасиног поздравите. Добијо сам од њега писмо.

Наредник Гвозден Миљковић, милом брату Димитрију и Мијаилу, мом тићу. Живео.

Четврто писмо

На врху писма стоји: Чувај ова писма као успомен(у) мога живота
У левом заглављу штамбиљ и руком дописано 2. чета, 2 батаљон 19.
пешадијски пук
28. фебруар 1913.
бр. службено

У десном заглављу украшени иницијали Г. М. Н. (Гвозден Миљковић наредник)

Мијаилу Миљковићу, економу

28. фебруар 1913. год. у Кроји

Данас ме потресосе ваша жалостива писма, која ме жале. Од дана када сам се драги Мијаило раздвојио са тобом из винограда поласком на овај мој свети Божи задатак. Не само са тобом већ и са свима које ми се са мога срца никад не скидате. Ја никада не могу заборавити онај дан кад сам се са вама раздвојио и у овај рат пошао. Драги Миле, није лако поћи очовидно на смртне часове свога живота, а још је теже раздвојити се ти(х) часова са својом драгом родбином. Ви опет имате _____?²⁹ свога погледати и своје срце ублажити. А ја овде само ведром небу вишње(г) Господа и око себе своје верне другове. Данас сам ја у горчивог свога века где му нигде нема лека. Туђа земља има своје не познаде јаде моје, туђа земља туга голема, нема станка, санка ни весела данка. Само један црни гарван с нама из Крагујевца пође и са нама у приморје дође и он сад не зна натраг долети да покаже наше тужне јаде. Арбански одред приморске војске приповедаће се док је неба и земље и на земљи тог жалосног света. Драги Мијаило благо ономе ко се није родио и који се никад родит неће, а још је теже оном сину слепом код очију. Други њему писмо пише, а други му чита.

друга страна

Стога ти драги Мијаило препоручујем да никад залуда не стојиш. Занимај се, ради, учи и тако даље. Требаће ти. Драги Мијаило оно што си ме питао за рад и мој калемњен шљивак. Окалеми оно дрвета што има и оно што нема подлога нек стоји па ћемо до друге године купити неку другу сорту и подсадити, али ће стока са сокака да ништи. Гледај како знаш и како те Бог учи. Ја не знам ни са мном шта ће бити. Поразговарај се са мајком и блажи је, а отац зна шта је и како је. Диша и он зна све могуће. Поздрави Богдана Тасиног. Добија сам његово писмо и хвала, Бог га живијо. Добијо сам ваше карте са сликом црква, војска у борби и једно онако писмо сам добијо доста. Дан, два па их читам... Доста сам се намучијо и без пара зашто што се некад састанем са мојим колегама и мора да се потроши. Сад примите велики поздрав. Цела моја родбина. Поздрављам оца и мајку Милеву и све моје и ваше, а што је ваше то је и моје и ваше. Кажи Милеви нека негује краве и остало друго што има. Децу немој да кара, Миленко нека чита. Поздрави Тасу, Душана, Петкану. Снио сам да сам дошао кући и ви сте се сви скупили око мене, а нећете ни један да приђете близу, као кад не марите.

²⁹ Нејасно шта пише.

Сад прими поздрав од твога бате Гвоздена Миљковића, наредника II чете, II батаљона 19. пешад. пука приморске војске.

Драч, Кроја
Живила моја родбина
Живила.

Први балкански рат означио је коначну реализацију вишевековне тежње српског народа за ослобођењем и уједињењем крајева који су били под влашћу Османског царства. Писма Гвоздена Миљковића из трстеничког села Планинице су најбоља потврда тога. Сачувана у породичној архиви преносила су се с колена на колено и захваљујући потомцима овог јунака сада постају доступна јавности. У њима можемо да видимо жељу, вољу, знање, образовање једног српског сељака с почетка 20. века, који било где да се налазио носио је у срцу своју родну груду, своју породицу, кућни праг. Много је таквих Срба страдало, али причом о њима показујемо да их не заборављамо и да њихово страдање није и не сме бити узалудно.

Необјављени извори:

Писма Гвоздена Миљковића – породична архива

Штампа:

„Време“, 3. мај 1933, број 4067, Београд.
„Илустрована ратна кроника“, свеска 9, Нови Сад, 13(26) децембар 1912.

Литература:

Антић Д. Дејан, „Први балкански рат у мемоарским записима др Ивана Субботића – историографски приступ“, *Philologia Mediana*, год. XVII, бр. 17, Ниш 2025, 59–67.

Антић Дејан, „Балкански ратови 1912/1913. године кроз призму српско - бугарских односа“, *Зборник радова: Историографија и савремено друштво, Наука и савремени Универзитет 3*, Ниш 2014, 20–35.

Драшковић, Драган и др., *Шумадијска дизвија 1914-1918*, Краљево – Крагујевац, 2014.

Елезовић, Глиша, “Тарапана (DARB-HANE) у Новом Брду. Турске акче (аспре) коване у ковници Новог Брда”, у: *Историјски часопис 2 (1949–1950)*, Београд, 1951, 115–126.

Ковачевић, Љубомир, *Страхињић Бан, Прилог ка изучавању српских народних песама*, Београд, 1889.

Лазаревић, Д. Милутин, *Наши ратови за ослобођење и уједињење, српско-турски рат 1912. године*, трећа књига, Београд, 1931.

Милићевић, Милић, *Рат за море, дејства српских трупа у северној Албанији и на приморју од 23. октобра 1912. до 30. априла 1913. године*, Београд, 2011.

Перовић, Бранко и др., *Први балкански рат 1912–1913*, операције српске војске, прва књига, Београд, 1959.

Ратковић, Борислав, Ђуришић, Митар, Скоко Саво, *Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912–1913*, Београд, 1972.

Ристић, Косовка, *Мало Косово, Антропозеографска студија*, Приштина, 1971.

Стојанчевић, Владимир, *Српски народ у Старој Србији у Великој источној кризи 1876-1878*, Београд, 1998.

Секуловић, Драгољуб, Гиговић, Љубомир, “Стара Србија и Албанци”, *Глобус* бр. 33, Београд, 2008, 165-174.

Томић, Н. Јован, *О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку*, Београд, 1913.

Summary

Maја R. Antić, Bojan Panić LETTERS OF GVOZDEN MILJKOVIĆ FROM THE FIRST BALKAN WAR

The work contains a description of the activities of the Šumadija Division within the Third Army during the First Balkan War, with special emphasis on the conflicts in the coastal region. The bulk of the work is the letters of Gvozden Miljković, sergeant of the 2nd company, 2nd battalion, 19th Infantry Regiment. His description of the war, but also of the new places he visited, while emphasizing Serbian tradition and history, is of great importance for completing our knowledge of the suffering and heroic struggle of the Serbian people from the beginning of the 20th century. The role of the ordinary man in the war, his vision and description of the events are a valuable historical source, which will be of benefit not only to researchers and historians, but also to all for whom the ideas of freedom are the highest ideal.